

Győri L. János: *Református identitás és magyar irodalom*

A *Református identitás és magyar irodalom* Győri L. János első tanulmánykötete, amely a szerző régi magyar művelődéssel foglalkozó, elmúlt huszonöt évben írt fontosabb magyar nyelvű cikkeit tartalmazza. A válogatás nem pusztán időrendi vagy esetleges, az összetartó erő Győri L. János eddigi szakmai érdeklődése, amely, ha az évtizedek alatt más irányba mozdult is el, mindig megmaradt koncentrikusnak: középpontjában a református művelődés 17–18. századi története, elsősorban a prédikáció műfaja áll. Győri a Debreceni Református Kollégium Gimnáziumának tanára és a Református Művelődés- és Iskolatörténeti Kutatóintézet igazgatója, munkásságának ezen kettős kötődésére a kötet előszavában is reflektál: „Az egyik (érts. szellemi kötődés) az ismeretek átadásának vágya az általános műveltséget nyújtó középiskola szintjén, a másik pedig a magasabb szintű tudományos kutatás”. (9.) Ez az a kettős mérce tehát, melynek a kötet tanulmányai szeretnének megfelelni. A tizennégy tanulmány arányosan csoportosul három fejezetben: *Református identitás és magyar irodalom*, *Magyar református prédikáció a kora újkorban*, végül *Mártírium és magyar református kegyesség*. A tanulmányok mindegyike másodközlés, 1991 és 2013 között jelentek meg különböző tanulmánykötetekben, illetve folyóiratokban.

A *Református identitás és magyar irodalom* fejezet dolgozatai a 16. századtól a 20. századig vizsgálják a református művelődés különböző, időben és térben sokszor szorosan nem összefüggő jelenségeit. A fejezet első tanulmánya a zsidó–magyar-sorspárhuzam motívumával foglalkozik, amely problémakörnek, bár mint ismert jelenség szokás rá hivatkozni, még sincs alapos, nemzetközi forrásokra és szakirodalomra is támaszkodó vizsgálata. Győri L. János dolgozatában a zsidó–magyar-sorspárhuzam példáit a 16–17. század református prédikációiban keresi, amely anyagot először vizsgáltak át ebből a szempontból. Vizsgálatának eredményei kiválón kiegészítik az eddigi, Farkas András ikonikus *A zsidó és magyar nemzetről* című költeménye nyomán kibontakozó, főként a bibliai históriákra és gyülekezeti énekekre koncentráló kutatásokat.

Győri L. János ezzel a motívummal kapcsolatban korábban nem idézett forrásokra hívja fel a figyelmet, így református vonatkozású textusokkal tovább gazdagítja a

zsidó–magyar sorspárhuzam szöveggyűjteményét: Bod Péter, Derecskei Ambrus, Szenci Molnár Albert, Tófeus Mihály ezen szövegei korábban nem voltak részei ennek a diskurzusnak. Hiányzik azonban a kitekintés a tanulmányból más felekezetek és más nemzetek irodalma felé, az olvasó számára így rejtve marad, hogy ez a történelemteológiai nézet nem csak magyar jelenség, még ha nálunk erősen jelen is volt, különösen a református beszédmódban. Érdeemes lett volna a tanulmányt legalább egy lábjegyzet erejéig frissíteni a legújabb szakirodalommal, ugyanis Pap Balázs Farkas András költeményével kapcsolatban mutatott fel újszerű, megfontolásra érdemes megközelítést¹ és Szabó András Péter – az erdélyi nemzeteszmeét vizsgálva – a nemzetközi szakirodalomra is reflektálva különbséget tesz a zsidó–magyar-sorspárhuzam különféle megnyilvánulásai között. Miután Győri a történelemteológiai nézet másfél évszázados alakulástörténetét mutatja be, érdekes lett volna, ha ezt szembesíti Szabó András Péter gondolatmenetével, mely szerint a zsidó–magyar-sorspárhuzam alatt a szakirodalom több jelenséget is összemos: a „felekezetektől független providencialista szemléletet, a 16. századi, döntően wittenbergi jellegű zsidó–magyar sorspárhuzamot, és a 17. század, biblikus nyelvvel társuló, aktuális eseményekre reagáló református ideológiáját, amelyet már bátran nevezhetünk felekezeti nemzeteszmenek.”²

A *Biblia hatása a korai újkori irodalomra és közgondolkodásra* tanulmány a reformáció bibliafordító és bibliaolvasó programját és a biblikus műveltséget terjesztő egyházi műfajokat (káték, prédikációk) ismerteti. Az előszóban is kitűzött tudománynépszerűsítő célnak megfelelően Győri a magyar nyelvű bibliakiadások összefoglalását adja, kiemelve a különböző kiadások fontosságát. A középiskolákban valószínűleg ritkán hívják fel a tanulók figyelmét arra, hogy bár Károli Gáspár kiadta az első magyar nyelvű Bibliát, az materiális valójában szinte másfél évszázadig nem jutott el a szélesebb néprétegekhez (a kevés példány, a nem megfelelő formátum és az olvasni tudók csekély száma miatt), így tudta a 17. század közepén a puritanizmus mozgalma – egyebek mellett – ugyanazt a célt kitűzni, mint a reformáció: a Biblia anyanyelvű terjesztését. Győri ebben a tanulmányában is bemutatja a zsidó–magyar sorspárhuzamot a kora újkori prédikátoraink tipikus történelemszemléleteként, itt már ő is megemlíti: „e szemléletmód feltűnik más kortárs európai népek vallásos irodalmában is. Olyan elemi erővel azonban, mint a magyar gondolkodásban, sehol másutt nem jelentkezik”. (43.)

Szintén tudománynépszerűsítő jellegű a *Siderius kátéjának művelődéstörténeti jelentősége* című tanulmány, amelyben a káté műfajának jelentőségét elemzi a szakmában kevésbé járatosak számára. Esszéjellegűek a *Kálvin János alakja a magyar irodalomban* és a kötet címét is adó *Református identitás és magyar irodalom* című írások. Az előbbiben Kálvin János alakjának megjelenését mutatja be a szerző főként 20. századi

¹ PAP Balázs, *História és apokalipszis*. Farkas András, *Az zsidó és magyar nemzetről = Históriaik és énekek*, Pannónia Könyvek, Pécs, 2014, 110–117.; illetve korábban Uő., „Ment őket az Isten Egyiptomból kihozta”, *Acta Historiae Litterarum Hungaricum* (29) 2006, 211–219.

² SZABÓ András Péter, „De profundis” *Nemzeteszme az 1657 utáni évek erdélyi válságában*, *Századok* 2012/5., 1085–1160., itt 1134.

irodalmi alkotásokban, az utóbbiban pedig egy általános összefoglalását adja a magyar református identitásnak a kezdetektől a 20. századig. Győri L. János véleménye szerint „a magyar református identitásnak négy olyan fontos eleme van, amelyek elsősorban irodalmi közvetítéssel az egész magyar nemzeti tudatot is befolyásolták”. (87.) Ezek a sajátos nyelvi tudat, a történelemszemlélet, az erőteljes biblicizmus és az iskoláihoz való rendíthetetlen hűség. A sajátos történelemszemlélet bemutatásakor Győri egy fejezeten belül harmadszor is tárgyalja a zsidó–magyar-sorspárhuzam történelemszemléletét, ami zavaróan hat, még ha egy tanulmánykötetnél az ismétlések elkerülhetetlenek is.

A gyűjtemény második fejezete a *Magyar református prédikáció a kora újkorban* összefoglaló címet viseli, a fejezet öt tanulmánya pedig a 17. századi református homiletika hagyományába és praxisába nyújt betekintést. Győri két írás erejéig a szakirodalom által szinte teljesen elfeledett prédikátorok (Nagyari József és Nádudvari Péter) munkáinak bemutatására is vállalkozik. A két tanulmány valószínűleg nem kelti majd fel sokak érdeklődését, de megkerülhetetlen kiindulópontul fognak szolgálni azoknak, akik ezen két prédikátor munkásságát szeretnék közelebbről megismerni. Az *exemplumok szerepe Tofeus Mihály zsoltármagyarázataiban* és *Az exemplumok szerepe 17. századi református prédikációinkban* Győri L. Jánosnak kötetben szereplő tanulmányai közül a korábbiakhoz tartoznak (1991, 1994) és szorosan kötődnek doktori disszertációjához. Az első tanulmány egy forrására koncentrálna (Tofeus Mihály: *A szent Soltárok resolutioja*, 1683) mutatja be az exemplumok különböző típusait, amihez Herbert Wolf 1974-es csoportosítását hívja segítségül. Az *exemplumok szerepe 17. századi...* egy forrás helyett számos 17. századi prédikáció példáján keresztül vizsgálja az exemplumhasználati eljárásokat, aminek köszönhetően átfogóbb képet kapunk a prédikáció műfajának időbeli változásáról. Láthatjuk, hogyan válik egyre elterjedtebbé a 17. század második felében a puritán szellemiségű prédikációs gyakorlat, amikor is a prédikációk exemplumai inkább a hallgatók mindennapi életéből igyekeztek meríteni, mintsem sokszor idegen országokban összeállított, akár több száz éves exemplumgyűjteményekből.

A *Drégelypalánki János Praxis Pietatis-átdolgozásának homiletikai, retorikai vonatkozásai* című tanulmány a 17. század egyik legsikeresebb áhítatos könyvének, Lewis Bayly *Praxis Pietatis*-ának különös recepcióját írja le. A mű eredeti magyar fordítása Medgyesi Pálnak köszönhető, népszerűségét pedig az mutatja, hogy a 17. században hét alkalommal adták ki. Drégelypalánki átdolgozása nem pusztán azért figyelemre méltó, mert újabb közzététele ennek a munkának. Sokkal izgalmasabb a kérdés: miért érezte úgy a szerző, hogy ezt az imádságokból és elmélkedésekből álló áhítatos könyvet prédikációkká átformálva kell kiadnia. Ez az eljárás mód nem egyedülálló a korban és feltehetőleg azon idegenkedésből fakad, amelyet az elmélkedésgyűjtemények műfajával szemben éreztek a 17. századi magyar olvasók. Az idegenkedés – a később bemutatott példák alapján is – feltételezhető, de mivel a szakirodalom eddig még nem foglalkozott behatóbban ezzel a jelenséggel, nehéz biztos kijelentéseket tenni. Ezért is fontos, hogy Győri L. János érzékeli a műfajváltás kérdésének fontosságát. Tanulmányának célja két kérdés megválaszolása: Miért épp a prédikáció műfaja?

Milyen retorikai, homiletikai következményekkel jár a műfajváltás a *Praxis Pietatis* szövegére nézve? Győri válasza a kérdésre meggyőzőek. Véleménye szerint a puritánus kegyesség személyes hangja túl idegennek bizonyult a magyar olvasók számára, és úgy véli, „nálunk a szélsőségesebb, személyesebb kegyességi irányzatok is végső soron mindig visszacsatolódtak a gyülekezeti közösség keretei közé”. (144.) Ez a kijelentés fontos, de kissé egyedül áll a tanulmány argumentációjában. Hiányzó pont, hogy ennek a személyesebb kegyességi irányzatokkal szembeni idegenkedésnek a pontos okait Győri nem igyekszik megmagyarázni. Drégelypalánki eljárása feltűnő hasonlóságot mutat egyes kortárs evangélikus fordításokkal. A 17. századi német áhítatos irodalom két fontos munkájának magyar előszavaiban is, egymástól függetlenül, azt olvashatjuk, hogy a fordítók az eredetileg a magánáhítat előmozdítására szánt munkákat postilláskönyvként (prédikációs gyűjteményként) ajánlják a magyar olvasók figyelmébe.³ Drégelypalánki *Praxis*-átdolgozása tehát nem csak egy egyszerű adat a puritanizmus magyarországi recepciójához, illetve a puritánus szellemiség helyi hagyományokhoz való integrálási szándékához (Győri szóhasználata). Az evangélikus fordításokkal együtt értelmezve a 17–18. századi magyar olvasók általános idegenkedését példázza a magánáhítati olvasmányokkal szemben, amiből talán következtetések vonhatók le az akkori olvasók hitgyakorlási szokásaira vonatkozólag.

A kötet utolsó harmadában szereplő négy dolgozat a mártírium és magyar református kegyesség kérdéskörével foglalkozik, ami szorosan kapcsolódik a Debreceni Egyetemen folyó aktuális kutatásokhoz. Győri L. János ilyen irányú érdeklődése ugyanakkor nem ezekből a kutatásokból nőtt ki, az utolsó fejezet két, nagyobb áttekintést nyújtó tanulmánya ugyanis már 2000-ben és 2001-ben megszületett. A *Mártírium, puritanizmus, retorika és Reformáció, mártírológia, exemplum* dolgozatok átfogó képet vázolnak fel a protestáns mártírológiáról és Győri általánosabb 17. században jelenségekkel hozza őket összefüggésbe. A két tanulmány közös gondolatíve mentén Győri L. János meggyőzően bizonyítja, a protestáns mártírfelfogás kibővülése szorosan összefügg a puritán gondolatok elterjedésével. A *Mártírium, puritanizmus, retorika* két prédikációskötet összehasonlításával mutat rá erre a változásra. Míg Geleji Katona István prédikációsköteteiben (*Váltság Titka*, 1645–1649) a régi idők mártírjai még pusztán alkalmanként bukkannak felt, addig Köleséri Sámuelnél (*Arany Alma*, 1673) – aki számára az üldöztetés aktuális valósággá vált, mivel a protestánsok számára a legmeggrázóbb időben, a gyászévtizedben működött – már minden prédikációban szerephez jut a mártíriomság kérdése, és nála az egyház maga a mártír hívők (lelki vitézek) gyülekezetéből áll. A tanulmányban a kötetek egyes prédikációinak retorikai elemzését is megkapjuk, a különböző mártírfelfogások történeti háttérének ismertetésével együtt. Kilépve a történelmi kontextusból Győri további, részben stilisztikai megfigyeléseket is tesz, miszerint a mártírok szerepének előtérbe kerülése gyakran az apokaliptika, eszkatológia és jegyes misztika motívumaival jár együtt.

³ Az említett előszavak a következő munkákhoz tartoznak: Szenci Fekete István, *Lelki nyugosztaló órák*, é. n. (Heinrich Müller *Geistliche Erquickstunden* című munkájának fordítása, vélhetőleg 1681-es megjelenéssel) és Sartorius János előszava Johann Arndt *Wahres Christentum*ának magyar fordításához: *Arnd Jánosnak... az igaz keresztyéniségről frott négy könyvei*, Jéna [Sopron], 1741.

A *Reformáció, mártírológia, exemplum* sok elemében ismétlése az előző dolgozatnak (például a mártírium történetének, és az ortodox-puritanizmus ellenállásnak bemutatásával), de a szerző ezúttal tágabb keretek között mozog, hiszen míg korábban két prédikációs köteten keresztül mutatta be a protestáns mártírológia 17. században lezajlott változását, addig itt már csak magára a folyamatra koncentrál és kedve szerint válogat a példák közül. Két problémakört emel ki a dolgozat. Az első, hogy a népszerű zsidó–magyar-sorspárhuzam történelemteológiai felfogásával hogyan egyeztethető össze a mártírium felértékelődése. Győri felhívja rá a figyelmet, hogy a helyettes áldozat formáját a református teológia csak Jézus esetében ismerte el, a sorspárhuzam alkalmazásának viszont lényeges eleme, hogy Isten az egész magyarságot bünteti bűnei miatt, a mártírok pedig egyénileg járnak közben ezen kollektív büntetés csillapításáért. Győri három eljárásmodort is megállapít, amelyeket ennek a feszülő ellentmondásnak a feloldására használtak a korabeli prédikátorok. Ezen problémakörön túllépve Győri a protestáns mártírológia két ellentétes irányú változására hívja fel figyelmet: szűkülésére, hiszen a középkori hagyományokhoz képest a protestánsoknál megjelenő mártírok száma jelentősen csökken; és bővülésére, mivel protestáns szereplőkkel is bővül a mártírhagyomány. A két, nagyobb történelmi ívet leíró tanulmányt két egy-egy műre koncentráló írás fog közre, amelyek szemléletes példái annak, hogy ha egy műfaj, jelen esetben a mártírológia, nem is kanonizálódik egy nemzeti irodalomban, mindig is lesznek bűvópatakszerű törekvések, melyek idegen minták hatására igyekeznek azokat saját nyelvükön is megalkotni. Így tett kísérletet Szöllősi Mihály egy hitvita keretein belül született szövegének (*Sion leánya...*, 1668) egy fejezetével arra, hogy valamiféle protestáns Martyrium historicumot alkosson, és így születhetett a *Mártírok oszlopa* Szikszai György tollából 1789-ben, amellyel a szerző talán a református teológiai irodalom egy több száz éves tartozását igyekezett törleszteni.

Végezetül néhány zavaró momentumra is ki kell térnem. Győri L. János egyik legavatottabb szakértője a református prédikációknak, a kötetben található tanulmányok legnagyobb része is erre a hatalmas szövegtárházra támaszkodik. Ebből következik talán, hogy részrehajlás érzékelhető a műfajjal kapcsolatban. Problematikusak és valamilyen bizonyításra szorulóknak azok a kijelentések például, hogy a „17. század legnépszerűbb biblikus műfaja a prédikáció”, illetve, hogy „a 17. század legnépszerűbb, nyomtatásban is leggyakrabban megjelent műfaja, a prédikáció”. (40.) Egy imádságoskönyvekkel foglalkozó irodalomtörténész bizonyára azt állítaná: a 17. század leggyakrabban megjelent műfaja az imádságoskönyv. Nem akarom megcáfolni Győri L. János kijelentését, pusztán a hiányzó számadatokra szeretném felhívni a figyelmet. Ha a kötetre mint tudománynépszerűsítő műre tekintünk, akkor zavaró lehet bizonyos rövidítések feloldásának a hiánya. Egy nem régi magyar irodalommal foglalkozó olvasó számára ugyanis nem feltétlenül egyértelmű, hogy mi rejlik a RMNY, RMK, RPHA rövidítések mögött, feloldásukat pedig a kötetben hiába keresi az olvasó. Nem a szerző számlájára írandó, de a kötetből érzékelhetően hiányzik egy erős szerkesztői kéz. Több tanulmány is hasonló témával foglalkozik, amiből az következik, hogy sok esetben ismétlődik a mondandó, és vannak gondolatok, amelyek akár háromszor is közel hasonló megfogalmazásban, közel hasonló terjedelemben (akár oldalakon

keresztül is) bukkannak fel néhány lapnyi távolságban egymástól. A második tanulmány példának okáért ötlapnyi terjedelemben (43–48.) tárgyalja és ismétli el a csupán pár lappal korábban található közlemény tárgyát (zsidó–magyar-sorspárhuzam). Szintén inkább formai hiányosság, de amennyiben a tanulmánygyűjtemény szakmai igénnyel szeretne fellépni, akkor tanácsos lett volna névmutató készítése az összegyűjtött írásokhoz. Tudatosnak tűnik viszont a válogatás arányossága: az első két fejezet öt-öt, a harmadik pedig négy tanulmányt tartalmaz, amelyek témájukban is szorosan összekapcsolódnak. Kimaradtak a gyűjteményből a szerzőnek a debreceni kollégium történetére vonatkozó iskola-történeti írásai, és Medgyesi Pál *Praxis Pietatis*-ával foglalkozó több tanulmánya is hiányzik, talán azért, mert nem illeszkedtek volna a kötet hármastagolódásába.

Legvégül térjünk vissza a gyűjtemény kettős szellemi kötődésére, miszerint egyszerre kíván tudománynépszerűsítő és a magasabb szintű tudományos kutatást szolgáló munka lenni. Fontos kérdése ez a jelenlegi irodalomtörténet-írásnak és általában a bölcsészettudományoknak a 21. században. Győri L. János azt a megoldást választja, hogy mind a két műfajban külön-külön alkot, és egy tanulmányon belül nem igyekszik egyszerre tudománynépszerűsítő és tudományos is lenni. A kötetben jó arányérzékkel rendeződnek el ezek a vegyes műfajú írások, és a szerző egy egységes kompozícióvá gyúrja össze a szerző a tudományos és tudománynépszerűsítő dolgozatokat. A kötet legnehezebb feladata, hogy két, teljesen más elvárásokkal rendelkező olvasóközönséget szeretne megszólítani. A témában jártas kutatók számára viszonylag kevés tanulmány hoz újdonságot, és így a figyelemre méltó gondolatok az arányokat tekintve elvesznek az írások között. A tudományos érdeklődésű laikus olvasóközönségnek viszont Győri L. János kötete izgalmas olvasmányként szolgálhat.

(Kálvin, Budapest, 2015.)